

zčásti i podzemní nebo plazivé. Listy nejdolejší obkopynaté, obvykle zaschlé, ostatní kopinaté až vejčité kopinaté, popř. eliptické, většinou 3-5(-6) cm dl., 1,8-3,0(-4,0) cm šir., v řapík zúžené, na vrcholu špičaté nebo zašpičaté, oboustranně chlupaté, směrem k vrcholu lodyhy a větví se zmenšující a přecházející v listeny. Květenství složené, připomínající dlouhou úzkou řídkou latu se vstřícnými větvemi a poměrně nápadnými malým listům podobnými listeny. Květní stopky zděli kalicha (postranní květy vidlanů) nebo kratší (terminální květy vidlanů). Květy obvykle nicí; kalich 5zubý, ca 8 mm dl., později mírně zvětšený; korunní lístky 13-18 mm dl., čepel zelenavě bílá, dvoulaločná až dvoudílná, pakorunka tvořena 2 ouškovitými sbíhavými výrůstky. Plod kulovitý, 6-8 mm v průměru, vzpřímený, zprvu podobný mírně šťavnaté lesklé černé bobuli, později vysychavý, trvale uzavřený nebo nepravidelně (snad jen druhotně) praskající; karpofor chybí. Semena 1,5-1,9 mm dl.; osemení černé, lesklé, bez výraznější struktury. VI-VIII. Hkf.

$2n = 24$ (ČSR: 11. Stř. Pol.)

Poznámka 1: Osemení se při malých zvětšeních jeví jako hladké, při velkém zvětšení mohou však být patrné drobné řídké hrubky, a to buď na celém povrchu semene, nebo jen na některých částech (zřejmě podle místa, odkud z plodu semeno pochází).

Poznámka 2: Přes poměrně podrobnou studii (ROHWEDER et URMI 1978) existuje v otázce plodů *C. baccifer* dosud řada nejasností, týkajících se především stupně přirozeného vysychání plodů a jejich otvírání. Není ani přesně známo, zda plody opadávají celistvě a rostlina se šíří převážně hydrochorně (tomu ± nasvědčuje celkové rozšíření), popř. epizoochorně, nebo zda jsou plody požírány ptáky nebo drobnými hlodavci a přichází-li v úvahu i šíření endoochorní.

Ekologie a cenologie: Vlhké pobřežní porosty, lužní lesy, jejich pláště a lemy (provází především větší vodní toky), řídkěji vlhké křoviny vzdálené od vodních toků či nádrží; často místa dočasně zaplavovaná. Převážně na trvale vlhkých půdách s vyšším obsahem dusíku. Především ve společenstvech svazu *Senecion fluviatilis* [diagnostický druh asociací *Fallopia-Cucub*

baletum bacciferi PASSARGE (1965) 1976 a *Aristolochio-Cucubaletum bacciferi* (KOPECKÝ 1965) PASSARGE 1976], dále svazů *Salicion triandrae*, *Salicion albae*, řídkěji *Alno-Ulmion*.

Rozšíření v ČSR: Dosti hojně v porůčí větších řek v termofytiku, zřídka v mezofytiku (zde častěji jen v povodí Odry na sv. Moravě). V Čechách souvisleji sleduje především Labe (od Jaroměře po státní hranici u Hřenska) a většinu jeho větších přítoků ve v. a stř. Čechách, místy se objevuje na Ohři, Berounce, Vltavě, vzácně i jinde (v z. Čechách a v j. polovině Čech až na několik ojedinělých lokalit chybí). Na Moravě se vyskytuje především na Dyji, Svatce, Moravě a Bečvě, na severu i na Odře; objevuje se i na řadě menších přítoků uvedených řek. Těžiště rozšíření v planárním stupni, řídkěji až do stupně suprakolinního (min.: Hřensko, 120 m; max.: Netolice, 420 m). — Mapy: SLAVÍK 1980: 134; SLAVÍK FKS 1986: 139.

T: 2. Stř. Pohří, 4. Loun.-lab. střed., 5. Terez. kotl., 7a. Liboch. tab. (Volenice), 7b. Podřip. tab., 8. Čes. kras (mezi obcemi Řevnice a Zadní Třebáň; přechodné jv. od obce Zadní Třebáň), 10-15. Polabí, 16. Znoj.-brn. pah., 17. Mikul. pah. (Mikulov), 18. Jihomor. úv., 19. B. Karp. step., 20. Jihomor. pah. (okrajové části), 21. Haná. — M: 25. Krušn. podh. (kdysi Červený Hrádek—pěstován ?), 32. Křivokl. (Nezabudice; Nová Huť), 38. Bud. pán. (Svinětice; Netolice; okolí Českých Budějovic), 45. Verneř. střed. (mezi Nebočady nad Labem a Děčínem), 46b. Kaň. Labe (Hřensko), 52. Ral.-bez. tab. (Kuřívody), 61b. Týnišť. úv., 68. Mor. podh. Vysoč., 69a. Železnoh. podh. (okoli Heřmanova Městce), 71a. Bouz. pah. (Mladeč), 72. Zábř.-unič. úv., 74. Slez. pah., 76. Mor. brána (z. část), 78. B. Karp. les. (Bohuslavice nad Vláří), 79. Gottw. vrchy, 83. Ostr. pán., 84. Podbesk. pah.

Celkové rozšíření: Evropa v mírném a submeridionálním pásmu (chybí v Dánsku a Fennoskandii, ve Velké Británii jen synantropně) a z. Sibíř (horní Tobol). Izolované arely jsou i v Malé Asii, na Kavkaze, v Zakavkazí a Íránu. — Mapy: MEUSEL et al. 1965: 140 (*C. baccifer* s. l.); MEUSEL et WERNER in FRIEDRICH et al. 1969-1979: 1040; SLAVÍK 1980: 131; AFE 1986: 121.

Poznámka: Druh je uváděn i z několika arel v oblasti Himálaje, taxonomické postavení rostlin z těchto území je však nutno prověřit. Někdy bývá uváděn i ze sz. Afriky. Východoasijská naleziště náležejí druhu *C. japonicus* (Miq.) WOROSCH.

21. *Saponaria* L. — mydlice*)

Saponaria LINNAEUS Sp. Pl. 408, 1753.

Lit.: SIMMLER G. (1910): Monographie der Gattung *Saponaria*. Denkschr. Akad. Wiss. Wien, cl. math.-natur., 85: 433-509. — SCHARFETTER R. (1912): Die Gattung *Saponaria* Subgenus *Saponariella* Simmler. Oesterr. Bot. Z. 62: 1-8, 74-88 et 109-114. — SOÓ R. (1922): Die Gattung *Saponaria* in Ungarn u. der Formenkreis der *S. officinalis* L. Magy. Bot. Lap. 19 (1920): 42-47. — DOMIN K. (1924): Mydlice bazalkovitá (*Saponaria ocimoides* L.) — nová a památná rostlina květeny československé. Rozpr. Čs. Akad. Věd. Um., cl. math.-natur., 33/21: 1-18. — MICHAL E. (1949): K zeměpisnému rozšíření

*) Zpracovala M. Šourková.

mydlice bazalkovité u Všelís jako adventivní rostliny. Čas. Nár. Mus., sect. natur., 117: 188-191. — ČAP J. (1978): *Saponaria ocymoides* L. zplanělá v Brně. Zpr. Čs. Bot. Společ. 13: 63.

Vytrvalé, trsnaté až dlouze výběžkaté byliny. Lodyhy přímé nebo poléhavé. Listy kopinaté, eliptické, podlouhlé až kopisťovité, dolní v řapík zúžené, střední a horní většinou přisedlé. Květenství ± mnohokvěté, poněkud zkrácené vidlany na vrcholech lodyh a větví (chocholičnatý vidlan). Podkališní listénce chybějí. Květy oboupohlavné, 5četné, jen gyneceum srostlé ze 2 plodolistů; kalich 5zubý nebo 2zubý (nezřetelně 5zubý), (5-)15-25žilný; čepel korunních lístků celistvá až dvoulaločná, pakorunka a lišty na nehtu vyvinuty; tyčinek 10; semeník se 2 čnělkami. Tobolka 4zubá, na bázi dvoupouzdrá, mnohosemenná; karpofor krátký. Semena ledvinovitě kulovitá až ledvinovitá, poměrně velká, drobně hrbolkatá. — Asi 30 druhů v Eurasii; největší počet druhů od Malé Asie přes Kavkaz do Střední Asie, menší počet zástupců v horách j. Evropy. — Protandr. Entomogam.

1a Statné byliny (25-)40-60(-80) cm vys.; lodyhy přímé nebo kratičce vystoupavé; listy velké, nápadně trojžilné, alespoň 30 mm dl. a 10 mm šir.; květy bílé nebo narůžovělé; kalich delší než 17 mm, většinou ± lysý; čepel korunních lístků delší než 10 mm **1. *S. officinalis***

b Drobné poléhavé nebo vystoupavé byliny; vzpřímená část lodyh nejvýše 20 cm vys. (celé lodyhy význačně chlupaté); listy nejvýše 25 mm dl. a 12 mm šir., jen střední žilka obvykle výrazně vyniklá; květy růžové až růžově červené; kalich nejvýše 13 mm dl., vždy chlupatý; čepel korunních lístků nejvýše 6 mm dl. **2. *S. ocymoides***

1. *Saponaria officinalis* L. — mydlice lékařská
Tab. 38/1

Saponaria officinalis LINNAEUS Sp. Pl. 408, 1753.

EXSİKÁTY: PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 940. — TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 214. — EXTRA FINES: BAENITZ Herb. Eur., no 7809, 8399, 8478 et 8577. — BOURGEOU Pl. Esp. 1864, no 2617. — CALLIER Pl. Herceg. Exs. 1895, no 172. — CALLIER Fl. Siles. Exs., no 1030 et 1031. — DÖRFLEHERB. Norm., no 5238. — SINTENIS Iter Thessal. 1896, no 1105.

Vytrvalé, (25-)40-60(-80) cm vys. byliny, často dlouze výběžkaté, obvykle s větším počtem lodyh. Primární kořen ztlustlý, ± chudě větvený, oddenky (podzemní výběžky) mírně ztlustlé (asi 5 mm v průměru), 15-50 cm dl., v uzlinách s četnými adventivními kořeny. Lodyhy přímé nebo kratičce vystoupavé, v nejhořejší části obvykle s krátkými úzlabními větévkami. Listy většinou nápadně 3žilné, ± špičaté nebo zašpičatělé, dolní obvykle podlouhlé nebo eliptické, v řapík zúžené, střední a horní kopinaté, podlouhlé až eliptické, 30-100 mm dl., 12-50 mm šir., přisedlé, lysé nebo řídce (zvl. na rubu) chlupaté. Květenství mnohokvěté, zkrácené vidlany na vrcholu lodyh nebo v paždí horních listů. Květy 25-35 mm dl., 20-25 mm šir., někdy plné; kalich trubkovitý, 15-25žilný, většinou se 2 velkými zuby, jedním se 2 a druhým se 3 malými zoubky na vrcholu nebo kalich nezřetelně 5zubý (někdy, zvláště u plnokvětých rostlin podélně roztržený), delší než 17 mm; čepel korunních lístků bílá až narůžovělá, obvejčitá, na bázi zaokrouhlená nebo klínovitá, na vrcholu uťatá (vzácně až dvoulaločná), delší než 10 mm; nehet z kališní trubky vyniklý. Tobolky

vejcovitě kulovité, vejcovité nebo elipsoidní, 7-12 mm dl. Semena 2,0-2,3 mm dl., hnědočerná; hrbolky osemení oblé až tupě špičaté, drobné. (V-)VI-X. Hkf.

2n = 20 (ČSR: 41. Stř. Povlt.), 28 (ČSR: 11. Stř. Pol.)

Variabilita: Druh proměnlivý především ve tvaru a velikosti listů a v odění (lodyh, listů, kalichů). Popsáno na 30 vzájemně nesrovnatelných vnitrodruhových taxonů, jejich taxonomická hodnota je však nízká nebo pochybná. Zdá se, že hustší a výraznější odění se častěji vyskytuje u rostlin z teplejších území. Rostliny ze suchých stanovišť (píščiny, železniční násypy) mívají drobnější listy a bývají celkově nižšího vzrůstu.

Ekologie a cenologie: Pobřežní porosty podél větších vodních toků (i na navigacích regulovaných potoků a řek), řídkěji i u stojatých vod, někdy v příkopech, na vlhčích okrajích cest i vlhčích rumišťích, podél železnic, na škváře u železničních dep atd.; v minulosti pěstována jako užitková rostlina, dodnes častá v intravilánech obcí; někdy pěstována zároveň pro okrasu (zahrady, hřbitovy, boží muka aj.) a zplaňující (i v plnokvětých formách). Projevuje se dosti výrazná nitrofilie. Charakteristický je výskyt zejména ve společenstvech svazů *Dauco-Melilotion*, *Arction lappae*, *Senecion fluviatilis*; roste i v dalších společenstvech tříd *Artemisietea vulgaris* a *Galio-Urticetea*.

Rozšíření v ČSR: Vzhledem k častému pěstování v minulosti i ke vzniku mnoha příhodných stanovišť činností člověka dnes zdomácnělá s výjimkou vyšších poloh oreofytika ± po celém území (min.: Labské pískovce, Edmundova soutěska, ca 150 m; doložené max.:

Německé u Nového Města na Moravě, 680 m). Pokud je v ČSR vůbec původní, byl však její někdejší výskyt zřejmě omezen jen na aluvia některých větších vodních toků a nižší polohy. — Mapy: SLAVÍK FKS 1986: 139.

T: všechny fyt. o. — M: zjištěna ve fyt. o. 23. Smrč., 24. Hor. Poohří, 31. Plz. pah., 32. Křivokl., 34-36. Podbrd. okr., 37. Šum.-novohr. podh., 38-39. Jihočes. pán., 41. Stř. Povlt., 45. Verneř. střed., 46. Lab. písk., 52. Ral.-bez. tab., 53. Podješ., 56. Podkrk., 58. Sud. mezih., 61. Dol. Poorl., 62. Lito-myš. pán., 65. Kutnoh. pah., 67. Českomor. vrch., 68. Mor. podh. Vysoč., 69. Želez. hory, 72. Zábř.-unič. úv., 74., 76., 83., 84. Severomor. okr., 77. Středomor. Karp., 79. Gottw. vrchy, 80. Stř. Pobeč., 81. Host. vrchy, 82. Javorn.; lokálně jistě i jinde, avšak nesbírána a přehlížena. — O: 91. Žďar. vrchy.

Celkové rozšíření: Původní rozšíření lze předpokládat od evropského Středozeří po stř. Evropu a Kavkaz; v současné době na sever až do Skandinávie, na východ přes Sibiř na Dálný Východ, zdomácněla je i v mírném a teplém pásmu Severní a Jižní Ameriky. — Mapy: AFE 1986: 139.

Význam: V minulosti pěstována pro obsah saponinů (kořen—radix *Saponariae rubrae*—používán k mytí a praní). V plnokvětých formách pěstována na zahrádkách, hřbitovech, u božích muk apod., dodnes často přežívá z někdejších kultur.

2. *Saponaria ocymoides* L. — mydlice bazalkovitá Tab. 38/2

Saponaria ocymoides LINNAEUS Sp. Pl. 409, 1753.

EXSİKÁTY: Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 2861. — MAGNIER Fl. Select. Exs., no 210 et 3414. — Reliq. Maill., no 876. — SCHULTZ Herb. Norm., no 20.

Vytrvalé, trsnaté byliny, obvykle s větším počtem lodyh. Primární kořen zachovaný, ztlustlý, oddenky se netvoří. Lodyhy poléhavé nebo vystoupavé, až 30 cm dl. (vzpřímená část nejvýše 20 cm vys.), většinou bohatě větvené,

22. *Vaccaria* N. M. WOLF — kravinec*)

Vaccaria N. M. Wolf Gen. Pl. 111, 1776. — Syn.: *Saponaria* L. Sp. Pl. 408. 1753. p. p. min.

Lit.: CULLEN J. (1967): *Vaccaria* Medik. In: DAVIS P. H. [red.], Flora of Turkey and the East Aegean Islands 2: 177-179. Edinburgh.

Jednoleté, řídkěji ozimé, zcela lysé byliny. Střední a hor. lodyžní listy poloobjímavé. Květenství vidlan. Podkališní listénce chybějí. Květy oboupohlavné, 5četné, pouze gynecium srostlé ze 2 plodolistů; kalich 5žilný, nápadně 5křídly, za plodu mírně nafouklý; korunní listky s čepelí klínovitou až obvejčitě okrouhlou, bledě růžovou (za sucha tmavnoucí), lišty na nehtu vyvinuty, pakorunka chybí; tyčinek 10; semeník na vrcholu se 2 čnělkami. Plod 4zubá, na bázi dvou pouzdrá, mnohosemenná tobolka; karpofor chybí. Semena ± kulovitá, nápadně velká, hrbokatá. — 1 druh původní ve Středozeří, jehož 1-2 poddruhy se druhotně dále rozšířily se zemědělskými kulturami. — Protandr. Entomogam.

*) Zpracovala M. Šourková.

nekořenující; květonosné větve vzpřímené nebo vystoupavé, chlupaté. Listy většinou jen se střední žilkou vyniklou, dolní nejčastěji kopisťovité, v řapík zúžené, střední a horní podlouhlé až eliptické, přisedlé nebo krátce řapíkaté, většinou 17-23 mm dl. a 6-10 mm šir., na vrcholu špičaté až zaokrouhlené. Květenství tvořeno vícekvětými většinou terminálními, poněkud zkrácenými vidlany. Květy ca 15 mm dl., 10-12 mm šir.; kalich ± válcovitý, 8-13 mm dl., 5zubý, (5-)15žilný, žláznatě chlupatý; čepel korunních lístků růžová až růžově červená, obvejčitá nebo klínovitá, 5-6 mm dl., na vrcholu zaokrouhlená nebo uřatá (vzácně mělce vykrojená). Tobolky vejcovitě až elipsoidně kulovité nebo vejcovité, 7-8 mm dl. Semena 1,6-1,8 mm dl., hnědá; hrbovky osemení oblé, ploché. V-VII(-X). Hkf.

$2n = 28$ (extra fines)

Pěstována jako skalnička nebo na suchých zídkách mezi kameny. Občas záměrně vysazována či vysévána, řídkěji spontánně zplaňuje z kultur. Nalezena v Praze (Troja, Žižkov, Vyšehrad), u Malých Všelís a v blízkosti této lokality i u Horního Krnska a Strenic, v Humpolci, u Mladče (vrch Třesín) a v Brně. (U některých dalších herbářových dokladů není jasné, zda se jedná o rostliny pěstované či ne.) Původem z pohoří j. a jz. Evropy, kde roste na kamenitých místech, v sutích a skalních štěrbinách. — Mapy: MEUSEL et al. 1965: 142; MEUSEL et MÜHLBERG in FRIEDRICH et al. 1969-1979: 973; AFE 1986: 138.

Poznámka: Na lokalitě u Malých Všelís byla Dominem mylně považována ze třetihorní relikty, což bylo důvodem i k návrhu ochrany naleziště (DOMIN 1924). Vznik lokality objasnil MICHAL (1949).

Tab. 38: 1 *Saponaria officinalis*. — 2 *S. ocymoides*, 2a - květ, 2b - korunní lístek.

